

1900 İzmir ve 1901 İstanbul Salgınları Bağlamında Vebanın XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Devam Eden Etkisi

Mesut AYAR*

Özet

Dünya tarihinin en dehşet verici hastalığı olan veba, XX. yüzyıl başlarında, artık neredeyse yerel, demografik açıdan etkisiz ve hatta sıradan bir hastalık durumuna gelmişti. Fakat bu kadar geç bir dönemde bile veba, Osmanlı topraklarının herhangi bir yerinde meydana gelen salgınlarda, daha önceki yüzyıllardakine benzer iktisadi temelli sıkıntılar yaşatmaya devam etmiştir. Sözü edilen bu sıkıntılar tamamen, hastalığın yayılmaması için belirlenen çeşitli karantina tedbirleri dolayısıyla meydana gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Veba, Osmanlı İmparatorluğu, İzmir, İstanbul, Karantina

The Ongoing Impact Of The Most Dreadful Disease Of World History Plague In The Ottoman Empire In The Early 20th Century Within The Contexts Of 1900 Izmir And 1901 Istanbul Epidemics

Abstract

At the beginning of the 20th century plague had almost become a local, demographically ineffective and even an ordinary disease. However, even at such a late period, in the epidemics occurred in any part of the ottoman territories, plague continued to cause economy based troubles similar to the ones in the previous centuries, due to the quarantines.

Keywords: Plague, Ottoman Empire, İzmir, İstanbul, Quarantine

Veba, ekseriyetle salgınlar hâlinde yayılan, tarihte insanlığı en çok korkutan öldürücü ve bulaşıcı bir hastalıktır. Osmanlı topraklarında da asırlar boyunca hemen her vakit kendini gösteren veba, XIX. yüzyıl ortalarına kadar ölümle anlamdaş olmuştur. İstanbul ise, coğrafi konumu, başkent oluşu ve maruz kaldığı salgınların sıklığı göz önüne alındığında, Osmanlı Devleti'nde bu hastalığın en önemli dağılıma merkezi ve kentsel odağıydı. İzmir de imparatorluğun ikinci büyük şehri ve bir liman kenti kimliğiyle, yine başta gelen veba odaklarından biriydi¹. Nitekim Osmanlı idaresindeki İstanbul ve İzmir'de XIV. yüzyıldan, XX. yüzyılın başlarına kadar geçen sürede onlarca veba salgını meydana gelmiş, bu salgınlarda yüzbinlerce de insan hayatını kaybetmişti.

Birçok Avrupa devletine nazaran oldukça geç bir tarihte de olsa Osmanlı Devleti'nde karantina usulünün hayata geçirilmesi, vebanın etkinliğini yitirmesine sebep olan başlıca gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Karantina işlemleri neticesinde, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren, imparatorlukta artık büyük can kayıplarının meydana geldiği veba salgınları yaşanmamış; ancak hastalığın menfi tesirleri uzun bir süre daha devam

* Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü – Kırklareli.

¹ Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, Çev. Serap Yılmaz, İstanbul 1997, s. 54-60.

etmiştir. Bu araştırma ile, artık ölümcül etkisi açısından olmasa bile, XX. yüzyıl başlarında Osmanlı topraklarında vebanın devam eden sosyo-ekonomik alandaki olumsuz etkileri ortaya konulması amaçlanmıştır.

1900 İzmir ve 1901 İstanbul veba salgınlarında meydana gelen vaka ve ölüm sayıları, dikkat çekici bir şekilde oldukça düşüktür. Bu, bir dereceye kadar Osmanlı sağlık otoritelerinin karantina ve dezenfeksiyon uygulamalarındaki gayret ve profesyonelliğiyle izah edilebilirse de aynı hususta vebanın mahiyet değiştirdiği gerçeği de en az bunlar kadar önemlidir. XIX. yüzyılın son yıllarında Hindistan başta olmak üzere dünyanın bazı bölgelerinde veba istilaları yaşanmaya devam etmekteydi. Ne var ki bu son salgınlarda, ne kadar kolay yayıldığı ve öldürücü olabildiği iyi bilinen vebanın -Hindistan'dakiler istisna-kurbanları artık çok sınırlı bir sayıda kalmaktaydı².

Hıyarcıklı veba denen ve bizdeki taun hastalığının karşılığı olan bu illet, yalnızca farelerle ve onların taşıdığı pirelerle insanlara bulaşmaktaydı. Hastalıklı farelerin bir şehre ulaşması ya da mikrobun şehirde zaten var olup tekrar hayat bulması, o çevredeki farelerin hastalanmasını ve sonrasında pireler sayesinde hastalığın insanlara sirayetini sağlamaktaydı³. Atık yerel bir hastalık hâline gelen vebadan kaynaklanan salgınlarda farelerin sağlık durumunun önemli olduğu Osmanlı otoriteleri tarafından da fark edilmiş ve XX. yüzyıl başında hastalıkla mücadelede “fare itlafı” önemli bir yer tutmaya başlamıştı.

Bu yıllarda, zaten insandan insana bulaşmayan mikrop iyice zayıflamıştı. Ayrıca, artık kurbanlarından önemli bir kısmı da hastalığı yenebiliyordu. Tedavide sağlanan başarıda ise, Pasteur Enstitüsü'nden yetişen ve hıyarcıklı veba basilini keşfeden *Yersin*'in icadı olan serumun kullanılması ciddi bir etken olmuştu.

O vakitler hastalığın yayılmasını önlemekle ilgili başlıca iki tedbir vardı: Vakaların ortaya çıktığı yerler, kordonlarla denetim altına alınmakta ve sonrasında da çeşitli kimyasallarla dezenfekte edilmekteydi. Tahaffuzhanelerde ise tespit edilen karantina sürelerini doldurmakta olan yolcuların sağlık muayeneleri yapılmakta, mal ve eşyalarının yüksek sıcaklıktaki buhardan geçirilmesi vasıtasıyla da sıkı bir sıhhi temizlik gerçekleştirilmekteydi.

İlginçtir ki; Sıhhiye Meclisi tarafından belirlenen çeşitli karantina bekleme süreleri, bu dönemde vebanın kendinden çok daha fazla sıkıntı doğurmuştur. Nitekim salgınlar süresince uygulanan karantinalar, İstanbul ve İzmir gibi bir kısım şehirlerin ticaret hayatına ciddi darbeler vurmuş, limanlardaki ticari faaliyetlerin durmasına bağlı olarak bu şehirlerin ekonomisi büyük çapta zarar görmüştür. Salgınlar dolayısıyla işsiz kalıp iâşesini karşılayamayan insanlar ise, aileleriyle birlikte açlıktan ölecek hâle gelince, asayişin bozulmasına yol açan bazı toplumsal kargaşalara sebep olabilmıştır.

² Son dönem salgınlarının genel seyri hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. *Servet-i Fünûn*, sayı 482 (7 Haziran 1900), s. 218-21 ve sayı 483 (14 Haziran 1900), s. 226-237. 1896-99 aralığında Hindistan'da 100 binin üzerinde veba ölümünün olması, buradaki mikrobun Akdeniz Havzası'ndakine göre çok daha öldürücü olduğunu göstermektedir. Bkz. *Sabah*, nr. 3767, s. 2 (11.05.1900).

³ Daniel Panzac, *a.g.e.*, s. 40-41.

1900 İzmir Vebası

İzmir’de Mayıs 1900’da salgın başladığı sırada, Cidde, Port Said ve İskenderiye; dışarıda da Hindistan ve İran’da veba etkiliydi. Aden, Cidde ve Yenbu’da ise bir görülüp bir kaybolan hastalık, kısa bir süre önce İspanya ve Portekiz’de kendini göstermiştir⁴.

1900 salgını, İzmir’de demografik açıdan hemen hiç derecesinde etkili olmuştur. Hakikaten de şehirde yalnızca 24 kişi vebaya yakalanmış, bunlardan 11’i hayatını kaybetmiştir. Bu yılın Mayıs ayında 2, Haziran’da 12, Temmuz’da da 8 vaka ortaya çıkmıştı. Asıl salgın dönemi olan bu üç aydan sonra, yılın son gününde ve 1901’in Ocak ayı sonunda birer vaka daha meydana gelmişti. Fakat vebanın İzmir şehrine olan iktisadi zararları, karantina tedbirlerinin devam ettiği 1901 Mayısına kadar sürmüştür. Yine bu salgında 9 Rum, 7 Müslüman, 4 Yahudi, 3 Ermeni ve 1 de Katolik’in vebaya yakalandığı kaydedilmiş bu sonuçla, salgının başlarında hastalığın yalnızca Yahudiler arasında belirdiğine dair olan kanaat de yıkılmıştır. Ayrıca, salgında tespit edebildiğimiz kadarıyla tek bir kız çocuğu dışında bütün hastaların erkek olması dikkat çekicidir. Bunun yanında, 12-65 yaşları aralığında vakalar olmasından dolayı⁵ da hastalığın herhangi bir yaş grubunda etkili olduğu söylenemez. Ayrıca veba, neredeyse tamamen İzmir’in fakir mahallelerindeki han ve barakalarda ikamet eden alt gelirli sınıftan insanlar arasında etkili olmuştur.

Bu süreçte, İzmir’de görev yapan tıbbi kadro, daha ilk şüpheli vaka üzerine güçlendirilmeye başlanmış; buradaki çalışmalar, çoğu İstanbul’dan getirilmiş olan uzmanlarla yürütülmüştür. Önce Sıhhiye Genel Müfettişi Koçoni Efendi, ardından Bakteriyolojihane-i Osmanî Müdürü Dr. Nicolle ve yardımcısı Binbaşı Nuri Bey ile Sıhhiye Meclisi’nden Dr. Lütfi Bey İstanbul’dan İzmir’e gelmiştir. Şehirde; İzmir Askerî Hastanesi baştabibi Miralay Faik Bey, Sıhhiye Dairesi (Karantina) tabibi Miçi, Vilayet Sıhhiye Müfettişi Mehmed Ali Bey ile İzmirli doktorlardan Amaro ve Leon Efendiler de görev yapmışlardır. Salgın devam ederken bakteriyolog Dr. Rıfat Bey ise tebhîr (etüv*den geçirme) işlemlerini yürütmek üzere ekibe katılmıştır⁶.

Salgının hemen başlarında İzmir dâhilinde vebayla ilgili önlemler alıp uygulamaktan sorumlu olan Vilayet Sıhhiye Komisyonu da kurulmuştu. Vali Kâmil Paşa başkanlığındaki bu komisyonda vali yardımcısı Asım Bey, İzmir Askerî Fırkası kumandanı Hacı Osman Paşa, Belediye Başkanı Hacı Eşref Paşa, Vilayet İdare Meclisi azasından Abdülkadir Paşa bulunmaktaydı. Bu zevat dışında Dr. Leon, Askerî Hastane baştabibi Faik Bey, Kasaba şimendiferi direktörü Mösyö Maden, Aydın şimendiferi komiseri Robleski ve karantina tabibi Miçi de komisyonun diğer üyeleri idi. Daha sonraları Padişahın isteğiyle,

⁴ 10 Mayıs 1900 tarihli Meclis-i Umur-ı Sıhhiye Mazbatası [MUSM].

⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA], Yıldız Perakende Evrakı Sıhhiye Nezareti Maruzatı [Y.PRK.SH], 6/49. Yahudiler arasında meydana gelen vaka sayısının 4’te kalmasında, aşağıda da bahsedileceği üzere, onlarla ilgili alınan ekstra önlemlerin de önemli bir payı vardır.

* Etüv, mikroplu olduğu düşünülen şeylerin yüksek sıcaklıktaki buhar vasıtasıyla arındırılması için tasarlanmış makineye verilen isimdir.

⁶ BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı [Y.MTV], 202/115; *Sabah*, nr. 3822, s. 2 (05.07.1900).

İzmir'deki veba hakkında incelemeler yapmak üzere Feyzi ve Hamdi Paşalar da komisyona dâhil olmuşlardır⁷.

Veba mikrobunun insandan insana bulaştığı varsayıldığından, salgının başından itibaren vebalıların diğer insanlardan tecrit edilmesine çalışılmış; bu nedenle de hastalar, o gün şehre bir saatlik mesafede bulunan Beştepeler'de kurulan çadırlara nakledilmişti. Bu sırada vebalı bulunan ev veya handakiler de toplanarak aynı yere yerleştirilmiş, hastalarla birlikte bunlara serum tedavisi uygulanmıştır. 15 gün karantinada bekletilen bu insanların eşya ve elbiseleri ise yakılarak imha edilmiştir. Bir süre sonra, Beştepeler'deki veba hastanesi, sıcak yaz günlerinde elverişsiz hâle gelince, bol ağaçlı ve temiz havasıyla bilinen Sinekli mevkiine taşınmıştır⁸. Bunun yanında İzmir Belediyesi, şehrin hemen dışında bahçeli bir sayfiyeyi hastane olarak kullanmaya başlamış, bilindiği kadarıyla bir vebalı da burada tedavi edilmiştir⁹. Diğer yandan, İzmir'in Rumları da Temmuz başından itibaren, kiradadıkları bir yeri hastane hâline getirmişlerdir. Ermeni ve Museviler ise valilikten izin alarak kendi hastanelerini kurmaya teşebbüs etmişler¹⁰; ancak sonrasında Ermeniler bundan vazgeçerek hastalarını Rum Hastanesi'ne göndermişlerdir. Rum Hastanesi yeni baraka inşasıyla Temmuz sonunda ancak tamamlanmış, aynı günlerde yine Sinekli'de tesis edilen Katolik Hastanesi de hizmete girmiştir. Şehirdeki bilumum yabancılar ise, kendi aralarında veba belirmesi durumunda, İngiliz Hastanesi'nde tedavi olmaya dair anlaşmışlardır¹¹.

İzmir'deki ilk iki vakanın Yahudi olmasından dolayı, 28 Mayıs'tan itibaren, aynı 1893 kolera salgınında olduğu gibi, Yahudi-hanelerde yaşayanların şehrin dışına çıkarılıp, Belavista Tepesine yerleştirilmesine başlanmıştır. Zamanla diğer Museviler de ikametgâhlarından çıkarılarak bahsi geçen yerdeki çadırlara yerleştirilmişlerdi. Bu işlem bilahare diğer Yahudi mahallerine uygulanmış, bu arada birkaç han tamamen kapatılmıştı. Belavista Tepesindeki onlarca çadırda ikamet ettirilen Yahudilerin sayısı hızla artarak Haziran ortalarında neredeyse 1000'e ulaşmıştı. Aynı günlerde İzmir dışındaki tahaffuzhanelere yeni çadırlar kurulması gerekince, Belavista'daki çadırların bir kısmı sökülerek tahaffuzhanelere nakledilmiş, buradaki Yahudiler ise Roçild (Rochild) akaratı denen binaya yerleştirilmişti. Bunun dışında, şehirdeki Museviler Pınarbaşı gibi civar köylere de göç ettirilmişlerdir. Bu arada, Hüsnü, Mehmed Ali ve Faik Beylerden oluşan bir tıbbi heyet her gün Yahudi mahallelerini dolaşarak teftiş etmekteydi¹².

Salgın sırasında en gayretli çalışmalar dezenfeksiyon konusunda sergilenirken, istenilen derecede temizlenmesi mümkün olmayan yerler ise ikamete kapatılmış veya yıkılarak yok edilmiştir. Örneğin, Başdurak Mahallesi'nde bulunan Mecidiye Hanı, sağlıksız ortamı gerekçesiyle kapatılmıştır. Bu sırada vebanın odağı niteliğindeki yine Başdurak'taki Eşrefpaşa (Alırıza) Hanı, şehirdeki vakaların yarısından çoğuna sahne

⁷ BOA, Yıldız Esas Evrakı Kâmil Paşa Kısmı [Y.EE.KP], 11/1100; 12/1103; *Sabah*, nr. 3792, s. 2 (05.06.1900); nr. 3809, s. 2 (22.06.1900). Bu doktorların büyük kısmı Ağustos ortalarına kadar şehirdeki çalışmalara katılmışlardır.

⁸ *Sabah*, nr. 3787, s. 1 (31.05.1900); nr. 3835, s. 2 (18.07.1900).

⁹ *Sabah*, nr. 3828, s. 1 (11.07.1900).

¹⁰ *Sabah*, nr. 3825, s. 1 (08.07.1900).

¹¹ BOA, Y.EE.KP, 11/1095.

¹² İzmir Musevi Cemaati, bu sırada yüzlerce aileye ekmek ve erzak yardımı yapmaktaydı. Bkz. *Sabah*, 3792-3814 arasındaki sayılar (5-27 Haziran 1900).

olunca, bu ve benzer durumdaki Emirler ve Hüseyinağa Hanlarıyla birlikte, istimlâk edilerek¹³ ortadan kaldırılmıştır.

Dezenfeksiyon çalışmaları çerçevesinde, vebalıların sıkça görüldüğü Ayayani ve Başdurak Mahalleleri doktorlar tarafından sık sık denetlenmiş, Temmuz sonlarına doğru şehir dördüncü defa elden geçirilmiş, Ağustos başında ise bütün İzmir baştan başa yeniden dezenfekte edilmiştir. Belediye memurları ve eczacılar büyük bir gayretle hanları, evleri, dükkanları, sokakları özetle ellerinin erdiği her yeri dezenfekte etmeye çalışmaktaydı. Böylece –gazetelerin yazdığına göre- İzmir, dünyanın en temiz şehri hâline gelip, vebanın yanında, tifo, çiçek ve difterinin de kökü kazınmıştı¹⁴.

Vebanın İzmir'e İskenderiye'den bulaştığı kabul edildiğinden, İzmir Sıhhiye Komisyonu bu şehirden ithal edilen eşyaların yaktırılmak suretiyle imhasını sağlamış, ayrıca eski elbiselerin bitpazarında satılmasını da yasaklamıştır¹⁵. Yine salgın esnasında şehir muhtelif dairelere bölünerek bunların her birine birer doktor atanmış, koruyucu tedbirlerin ne denli uygulandığını tespit için de Feyzi Paşa başkanlığında, Faik, Nuri, Mehmed Ali ve Miçi'nin üye olduğu yeni bir komisyon daha kurulmuştur¹⁶.

Dikkat çekici bir diğer tedbir, vebaya benzer alametlerle hasta olanları hükümete ihbar edenlere 1 Lira mükâfat verileceğinin duyurulmasıydı. Bu, özellikle tüccarların başını çektiği karantinanın kaldırılmasını isteyenlerle, hasta görülen evlerden alınıp tecrit edilecek olanların bundan çekinmesinden kaynaklanan, hastalığı saklama eğilimindekilere karşı alınan bir tedbirdi. Ayrıca, farelere karşı ahalinin bilinçlendirilmesi için gazeteler yoluyla resmî ilanlar verilmiş, bu hayvanların elle tutulmaması, leşlerinin sokaklara atılmayıp yakılması ihtar edilmiştir. Aynı günlerde cami, ev, okul, neredeyse her yer fare zehirleriyle ilaçlanmıştı¹⁷.

Hastalığın algılanışıyla ilgili tartışmalar da İzmir salgınının diğer bir boyutunu oluşturmaktaydı. İlk vakadan itibaren şehirde, hastalığın veba olmadığına dair kuvvetli bir kanaat vardı. Aslında vebanın şehre nasıl zarar vereceğini bilen İzmirli belki de bunu böyle umuyorlardı. Gerçi bu iyimserliğe sebep olan bir durum da yok değildi. Çünkü bilinen veba, bir yere ulaştığında anında yayılıyor, çok kısa bir zaman zarfında orayı ablukaya alıyor, sayısız ocaklar söndürüyordu. Hâlbuki bu hastalık öyle değildi¹⁸. Ancak, bakteriyolog Nicolle İzmir'deki hastalığın veba olduğunu tespit edince durum netleşti. Ne var ki İzmir'deki vebanın tehlikesiz olduğunu daha ilk incelemelerinden itibaren belirten ve bu vakaların Yersin serumuyla iyileştirilebileceğini söyleyen de yine Nicolle idi¹⁹.

İzmir salgınının başlarında evde, işte, kulüpte, tiyatrodan yani her yerde ilk iki hastanın sağlık durumu konuşulmaktaydı. İzmir dışına yazılan mektuplarda Yoda ve

¹³ *Sabah*, nr. 3832, s. 2 (15.07.1900). Elimizde bu yıkımların tamamlandığına dair bir kayıt bulunmasa da hanların istimlâk bedellerinin dahi tespit edilmesinden, tarafımızdan böyle bir cümle kurulabilmiştir.

¹⁴ *Sabah*, nr. 3836, s. 2 (19.07.1900).

¹⁵ BOA, Sadaret Mektubî Mühimme Kalemi [A.MKT.MHM], 566/16; *Sabah*, nr. 3796, s. 1 (09.06.1900).

¹⁶ *Sabah*, nr. 3822, s. 2 (05.07.1900); nr. 3826, s. 2 (09.07.1900).

¹⁷ Fare zehirleri, ahalden isteyenlere de ücretsiz olarak verilmiştir. Bkz. *Sabah*, nr. 3834, s. 2 (17.07.1900); nr. 3846, s. 2 (29.07.1900).

¹⁸ *Sabah*, nr. 3783, s. 1 (27.05.1900).

¹⁹ *Sabah*, nr. 3783, s. 1 (27.05.1900).

Moşe'nin geçirmiş oldukları alametlerden bahsedilmekteydi. Bunun yanında bu iki zavallı Yahudi'nin şimdiye kadar altında ezildikleri sefaletten kurtulup temiz eşya ve elbiselerle güzel yemeklere kavuştukları da konuşulup durulmaktaydı²⁰. O günlerde İzmir, garip bir şekilde neredeyse yok derecesindeki vebanın hâkimiyeti altındaydı. Vebaya inanmayan bazılarına göre, insanlar boş yere korku çekip sağlık önlemleri nedeniyle sıkıntıya sokuluyordu. Gerçekten de hastalık nedeniyle yaşanmakta olan tedirginlikten dolayı, İzmir ahalisi, şehirde veba olmadığını ispata çalışan tüccarlar ve salgını önlemeye çalışan doktorlar olarak neredeyse iki kampa ayrılmıştı²¹. Aynı günlerde gazetelerde, vebanın nasıl olup da bu denli hafif geçtiği tartışılmaktaydı. Hayli öldürücü olan hastalık İzmir'de nasıl bu kadar mahiyet değiştirmişti. Öte yandan hastaların yanlarındakine mikrobu bulaştırmaması da akılları karıştırıyordu. Vebanın yalnızca hasta farelerin pireleriyle sirayet ettiği henüz herkesçe anlaşılmamışsa da hastalığın insandan insana geçmediği artık sorgulanmaya başlanmıştı²². Vakıa salgın sonunda görüldü ki vebaya yakalananlarla temas edip görevlilerce tecrit edilen 54 kişiden hiçbiri hastalığa yakalanmamıştı²³.

Karantinalar ve İzmir'in Sosyo-Ekonomik Hayatına Etkileri:

İzmir'deki ilk vakanın daha veba olup olmadığı anlaşılmadan, 8 Mayıs 1900'dan itibaren, buradan İstanbul'a hareket edecek yolcuların önce İzmir'de, sonra Çanakkale'den geçerken ve en son olarak da İstanbul'da tıbbi muayeneden geçirilmelerine başlanmıştı. İzmir'den diğer limanlara gidenler de yine önce İzmir'de, sonra uğrayacakları ve varacakları limanlarda aynı muameleye tabi tutulacaklardı. Diğer yandan şehirden trenle ayrılanlar da istasyonlarda tıbbi muayeneden geçirilecekti²⁴.

Mayıs ayı ortasında Bakteriyojihan-e Osmânî Müdürü Dr. Nicoll'un incelemeleri sonuçlanıp ilk vakanın veba mikrobu taşıdığı anlaşıncı, 17 Mayıs'tan itibaren İzmir'den çıkanlara 48 saat karantina uygulanmaya başlandı. Bu işlem İzmir açıklarındaki Klazomen Tahaffuzhanesi'nde yapılacak, şehirden ayrılan gemiler buraya gelerek karantinalarını çıkaracaktı. Bu süre zarfında önce gemilerin ambarlarındaki fareler gazyağı ile itlaf edilecek, yolcu ve tayfalar tıbbi muayeneye tâbi tutulacak, bunların eşyaları da etüvden geçirilecekti. Ayrıca demiryolunu kullanan yolcuların sağlık durumları, trenlerde görevlendirilen birer doktorla izlenecekti²⁵. Aslında tayin edilen ilk karantina süresinin 10 gün olması gerekiyorken, ilk hastanın ortaya çıkışından o vakte kadar 10 günü aşkın bir süre geçmiş ve başka da bir vebalı görülmemiş olduğundan 48 saate karar verilmişti. Aynı şekilde, yeni bir vakanın ortaya çıkmamasından dolayı, 22 Mayıs'ta bu süre 24 saate indirilmiş, ama tıbbi muayene işlemine devam edilmişti²⁶. 28 Mayıs'ta ikinci bir vebalı belirince, karantina süresi 5 güne çıkarılmıştır. Buna göre, şehirden deniz yoluyla ayrılacaklar yine Klazomen'de; kara yoluyla ayrılanlar ise, Manisa, Aydın, Kasaba ve Uşak

²⁰ *Sabah*, nr. 3792, s. 2 (05.06.1900).

²¹ Sabri Yetkin, "İzmir'de Veba Salgını (Mayıs-Ağustos 1900)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c. I, sayı 3 (İzmir 1993), s. 378; *Sabah*, nr. 3793, s. 2 (06.06.1900).

²² *Sabah*, nr. 3836, s. 2 (19.07.1900).

²³ BOA, Y.PRK.SH, 6/49.

²⁴ 8 Mayıs 1900 tarihli MÜSM; BOA, Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi [DH.MKT], 2344/110.

²⁵ 16 Mayıs 1900 tarihli MÜSM.

²⁶ 22 Mayıs 1900 tarihli MÜSM.

gibi merkezler hariçte kalmak üzere oluşturulacak sağlık kordonundan çıkıldığı mevkilerde tesis edilecek tahaffuzhanelerde karantinalarını çıkaracaklardı. İş o denli sıkı tutulmuştu ki bu tahaffuzhaneler tesis edilene kadar karayoluyla dışarıya yolcu salınmamıştır²⁷. Bahsi geçen ikinci vakadan sonra Hükümetin kararıyla Aydın Vilayeti'nde toplanan komisyonda, Aydın ve Manisa şehirleri civarında tahaffuzhaneler kurulması, güneyde Söke sahilinden İzmir'in kuzeyindeki Foçatin (Foça) sahiline kadar bir sağlık kordonu oluşturulmasına karar verilmişti²⁸. Birkaç gün içinde de tahaffuzhaneler kurulmuş, Foçatin'den Kuşadası'na kadar olan bölgede kara kordonu tesis edilmişti²⁹. Bu kordon; Foçatin'den başlayarak Menemen'i içine alıp, Manisa İstasyonu yakınlarındaki Hurûs köyü hariç olmak üzere Nif (Kemalpaşa), Ödemiş, Bayındır, Tire ve Karapınar'ı kapsayarak, Menderes nehrinin Yoranda? mevkiine kadar ulaşıyordu³⁰. Diğer taraftan, İzmir salgınında Aydın ve Manisa yönleri için Hamidiye ve Karapınar Tahaffuzhaneleri hizmete sokulmuştu³¹.

12 Haziran'daki yeni bir vakayla, Foçatin'den Kuşadası'na kadar olan sahillerde karantina süresi 5 günden 10 güne çıkarılmış, hemen sonra Sıhhiye Meclisi, yaşanan ticari sıkıntıyı hafifletmek üzere gündeme gelmiş olan, kordon sınırlarını genişletmenin kendilerince bir sorun yaratmayacağını belirten bir karar almıştır. Ancak bu mesele daha uzun bir süre gündemde kalacaktır³². Çünkü, İstanbul'dan gelip İzmir Sıhhiye Komisyonu'nda çok etkili bir nüfuza sahip olan Feyzi ve Hamdi Paşalar, kordonların vilayet sınırlarına kadar genişletilmesine muhalefet etmekteydiler³³. Bununla ilgili olarak, 7 Temmuz tarihli yazısında İzmir Valisi, ahali ve konsoloslara laf anlatmakta sıkıntı çektiğini, İstanbul'dan gelen paşaların neden buna karşı çıktıklarını şehirdekilere izah edemediğini söylüyordu³⁴. Daha sonra paşaların, kordonun genişlemesi durumunda vebanın çevreye yayılması sebebiyle, güçlük yaşanacağına dair padişahı ikna etmelerinden bu işin gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. Ardından Kâmil Paşa'nın padişaha vaziyeti bizzat aktarmasıyla II. Abdülhamid'in, bu konuda son kararın Sıhhiye Meclisi'ne ait olduğunu ve İzmir'deki komisyonun meclisin kararlarına uymak zorunluluğu bulunduğu dair emri çıktı³⁵. Bunun üzerine, 12 Temmuz'dan itibaren kordon, Aydın Vilayeti sınırlarına kadar

²⁷ BOA. A.MKT.MHM, 566/16.

²⁸ *Sabah*, nr. 3787, s. 1 (31.05.1900).

²⁹ BOA, Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat [Y.PRK.ASK], 162/12.

³⁰ Bu nedenle de Tire'nin Gökçepınar köyüyle Ödemiş'in Bademli Köş(e)k Nahiyesine ve Balyanbolu (Beydağı)'dan Nazilli'ye inen boğazlara; Manisa yönünden Üzümlü Ovasına, buradan Alaşehir'e, Birgi ve Ödemiş'ten Salihli ve Kasaba (Turgutlu)'ya, Bayındır'dan yine Kasaba'ya, Armutlu ve Bornova'dan Manisa'ya ve Menemen'den Bergama'ya giden yolun Gediz nehri güzergâhında ve Akhisar yoluyla Bergama'ya giden yolun Yund Dağı civarında, Foçatin'den Bergama ve Çandarlı'ya giden yollar üzerinde kordonlar tesis edilmiştir. Bkz. *Sabah*, nr. 3792, s. 2 (05.06.1900).

³¹ Haziran ayı sonlarında Karapınar karantina mevkiinin elverişsiz olduğuna hükmedilerek tahaffuzhane, yakındaki demiryolu köprüsünün bulunduğu yere alınmıştı. Bkz. *Sabah*, nr. 3815, s. 2 (28.06.1900).

³² *12 ve 19 Haziran 1900 tarihli MUSM.*

³³ BOA, Y.EE.KP, 11/1100.

³⁴ BOA, Y.EE.KP, 12/1102.

³⁵ *10 Temmuz 1900 tarihli MUSM.*

genişletildi³⁶. Bu sırada Kasaba demiryolu hattı üzerinde bir karantina mahalli saptanması lüzumu belirince, bu iş için Aydın – Bursa sınırındaki İne mevki seçilmişti³⁷.

10 Ağustos 1900'dan itibaren şehirde 10 gündür yeni vaka olmaması nedeniyle karantina 48 saate indirilmiştir³⁸. 21 Ağustos'tan itibaren ise karantinalar tamamen kaldırılmış, yalnızca tıbbi muayene uygulamasına devam edilmiş ve ayrıca İstanbul yolcuları için geçerli olan Çanakkale'deki tıbbi muayene de feshedilmiştir³⁹. 13 Eylül'de artık buna da son verilmiş, ancak İzmir'den çıkan üçüncü sınıf yolcuların tıbbi muayenesine ve eşyalarının etüvden geçirilmesine devam edilmiştir. Bu uygulama da 19 Eylül'de nihayete erdirilmiştir⁴⁰. Bundan sonra yaklaşık üç buçuk ay İzmir'de veba ile ilgili bir muamelenin olmadığı rahat bir dönem yaşanmış; ne var ki 2 Ocak 1901'den itibaren yeni bir vaka daha olduğu fark edilince tekrar 10 gün karantina konulmuştur⁴¹. Bunun ardı gelmeyince önlemlerden tedricen vazgeçilmiştir. 4 Şubat'ta başka bir vakanın daha olduğu tespit edilmiş ama bu kez 10 gün yerine dikkat çekici bir şekilde 48 saatlik karantinayla yetinilmiştir. Bir hafta sonra bu süre 24 saate indirilip, 26 Şubat'ta da sona erdirilmiştir. Fakat İzmir Körfezi'ne uygulanan tıbbi muayene işlemi, 21 Mayıs 1901'e kadar devam ettirilmiştir⁴². Yani, bu salgında İzmir'deki karantina uygulamaları, aralıklarla bir yılı aşkın, net olarak ise 9 ay kadar devam etmiştir.

Veba, iyi beslenemeyen zayıf organizmalarda etkili olma olasılığı yüksek bir hastalık olarak, ekseriyetle fakirlerin hastalığı olagelmisti. Bununla birlikte, hastalığın İzmir'de kurban olarak yine alt sınıftan insanlar seçmesinin, ev ve sokaklarda çorap ve ayakkabı giymeden dolaşmak gibi çok basit bir sebebi daha vardı. Hastalarda meydana gelen hıyarcıkların yalnızca kasık bölgesinde oluşması da bunun başlıca göstergesiydi⁴³. Bir de yoksullar, salgınlar sırasında neredeyse veba kadar tehlikeli başka bir tehditle daha karşı karşıya kalmaktaydı ki bu da açlıktı. Nitekim, 1900 İzmir vebasında da benzer bir sıkıntı ortaya çıkmak üzereyken, oldukça yerinde bir hareketle, hem bu insanların karnı doyurularak hayatta kalması sağlanmış hem de bundan kaynaklı bir takım toplumsal olayların önü alınabilmişti. Baştan beri karantinalar dolayısıyla duran ticaretin sonucunda işsiz kalan fakir fukaranın karnını doyuramaz durumda sefaletle düşmesi, İzmir'in tüccar ve zenginlerini hırsızlık, yağmacılık ve benzer olayların artacağı endişesine düşürmüştü⁴⁴. Gerçekten de 16 Haziran günü açlıktan feryat eden birkaç yüz amele toplanarak belediye

³⁶ Buna göre; İzmir'den karayoluyla çıkanlar, Manisa ve Aydın hariç olarak önceden kurulmuş olan kordonun, Dikili'den başlayarak Giresun (Savaştepe), Anyas?, Kaklık, Gökbel ve Yoranda'ya kadar genişletilmesiyle, Gökbel, Dikili, Kaklık ve Giresun'daki yeni tahaffuzhanelerde karantinalarını çıkaracaklardı. Bunun gibi Dikili ve Yoranda dâhil olarak, bu iki mevki arasındaki bir yerden denizyoluyla ayrılanlar da yine 10 gün karantina bekleyip, tıbbi muayeneden geçirileceklerdi. Belgelerde adı geçen Kirazlı Tahaffuzhanesi de bunlardan beşincisi olarak kullanılmış olabilir. Bkz. *Sabah*, nr. 3842, s. 2 (25.07.1900); BOA, A.MKT.MHM, 566/16.

³⁷ Bu arada, İzmir'den Aydın Vilayeti içlerine giden yolcular serbest bırakılmış, ama bunlardan Bursa ve Konya yolcuları yeni karantinahanelere nakledilmişti. Bkz. *Sabah*, nr. 3833, s. 1 (16.07.1900).

³⁸ BOA, Y.PRK.SH, 6/46.

³⁹ 21 Ağustos 1900 tarihli MUSM ve BOA, Y.PRK.SH, 6/46.

⁴⁰ BOA, A.MKT.MHM, 566/16, lef 67 ve 68.

⁴¹ BOA, A.MKT.MHM, 567/5.

⁴² 5, 12 ve 26 Şubat 1901 tarihli MUSM; BOA, A.MKT.MHM, 567/7.

⁴³ BOA, Y.PRK.ASK, 162/12.

⁴⁴ BOA, Y.EE.KP, 11/1080.

binasına gelince vali, durumdan ürkmüş ve yarın binlercesinin kapıya dayanmasından çekindiğini İstanbul'a bildirmişti. Bunun yanında şehrin Rum ameleleri de metropolitliği basarak korku salmıştı. Aynı günlerde İzmir'in yoksulları, yönetici ve zenginlerin kendilerinden kurtulmak için, olmadığı hâlde salgın varmış gibi davrandıklarını da düşünmeye başlamışlardı⁴⁵. Kendileri ve ailelerinin karınlarını doyuramayan amele takımından bu insanlar açlıktan öleceklerini düşünmeye başlamakta haklıydılar. Çok tehlikeli olayların patlaması an meselesiyken, Rum metropolitin önerisiyle şehrin zenginlerinin de katılımıyla bir yardım komisyonu kurulması gündeme geldi⁴⁶. İane-i Muhtâcîn Komisyonu, 22 Haziran 1900 tarihinde şehirdeki bahsedilen durum üzerine, Osmanlı Bankası İzmir Şubesi'nde, Vali yardımcısı Asım Paşa başkanlığında ilk toplantısını yaptı. Bu toplantıda şehirdeki fakir kadınlara günlük ekmek verilmesi kararlaştırılmıştı. Bunun dışında, İzmir Belediye Meclisi tarafından da Müslüman ve Rumlara ekmek dağıtılmış, belki de bu sayede XX. yüzyıl İzmir'inde açlıktan ölümler ya da ayaklanmalar engellenebilmişti. Aynı tedbirler doğrultusunda kayıkçı, arabacı ve hamallara İane Komisyonu tarafından belirlenen işlerde çalışmaları karşılığında önceleri 5 sonraları 12 kuruş, kendi arabalarıyla çalışanlara ise günlük 20 kuruş yevmiye verilmiştir⁴⁷. Böylelikle, yukarıda anlatılmaya çalışılan sıkıntıların ciddi bir toplumsal olaya sebep olmadan önüne geçilebilmiştir.

Salgının başından itibaren, günlük olarak İzmir'e gidip gelmeye mecbur olan çevre kasaba ve köylerde yaşayanlar ise kordonlar ve karantinadan dolayı zaruri ihtiyaçların karşılayamaz hâle gelmişlerdi⁴⁸. Daha o günlerde Aydın Valisi Kâmil Paşa ziraatçı, tüccar ve halkın ızdırabı nedeniyle ortaya yeni bir vebalı çıkmaması durumunda karantinanın kaldırılması veya önceki gibi tıbbi muayeneye dönülmesini istemişti⁴⁹. Karantinayı tayıp edip uygulayan Sıhhiye Meclisi'nin bir elemanı olarak İzmir'de bulunan Dr. Miçi bile şehrin içinde bulunduğu sıkıntıdan rahatsız olmuş ve karantinanın azaltılması için rey belirtmişti. Çünkü Hidiviye, Pan Elenik ve Korcu Şirketlerine ait vapurların limana uğramadığı, Mesajeri'ninkilerin de bunlara katılmasından korkulduğu bir ortamda⁵⁰, şehirde ulaşım ve ticaret durmuştu. 12 Haziran'da karantina 10 güne çıkarılınca, ticaret had safhada sekteye uğramıştı. Öyle ki; önceki yılın Mayısında limana 210 gemi gelmişken,

⁴⁵ Dünyanın çoğu yerinde veba ve kolera, verdiği endişe ve yarattığı panikle birlikte, her türlü şaya ile de özdeşleşmiştir. Bunlardan en çok rastlanana, bu hastalığın fakirlerin haklarını bastırmak için düzenlenmiş bir yalan olduğudur. İkinci söylenti de yetkililerin fakirlere saldırmanın bir yolu olan zehirleme suretiyle hastalığı bilinçli olarak yaydıklarıdır. Fakirlerin, zenginler tarafından kendileri üzerine uygulanan tedbirlerle korku ve telaşla tepki vermesi ise, veba kargaşaları ortaya çıkarmıştır.

⁴⁶ BOA, Y.PRK.ASK, 162/12.

⁴⁷ Önceleri Rum kadınlara 400 kıyye, Müslümanlara 300, Ermenilere 100, Musevilere 200, Katoliklere de 100 kıyye ekmek veriliyorken, Temmuz başından itibaren Müslümanlara verilen ekmek 500 kıyyeye, Musevilere verileni de 200 kıyyeye çıkarılmıştır. Bir süre sonra bir ayarlama daha yapılarak Müslümanlara 350, Rumlara 400, Musevilere 250, Ermeni ve Katoliklere de 100'er kıyye verilmeye başlanmış ve bu durum salgın süresince devam etmiştir. Bkz. *Sabah*, nr. 3815, s. 2 (28.06.1900); nr. 3821, s. 2 (04.07.1900); nr. 3824, s. 1 (07.07.1900).

⁴⁸ 5 Haziran 1900 tarihli MÜSM

⁴⁹ BOA, Y.PRK.ASK, 162/12.

⁵⁰ *Sabah*, nr. 3799, s. 2 (12.06.1900).

1900 Mayısında bu sayı 79'a düşmüştü. Benzer şekilde, Kasaba ve Aydın şimendiferleriyle yapılan nakliyat yüzde elliye, yolcu oranı da yüzde beşe gerilemişti. Bundan dolayı da yukarıda bahsedildiği üzere, İzmir'de ticari faaliyetlere dayanarak geçinen binlerce kayıkçı, hamal ve amele, maişetlerini karşılayamaz duruma gelmişti. Diğer taraftan, vilayet genelinde insanlar mahsullerini nakledemediğinden satamamaktaydı. Günden güne artan bu müthiş sıkıntı sebebiyle, sağlık kordonunun 1893 kolerasında olduğu gibi, vilayet sınırlarına kadar genişletilmesi fikri İzmir Sıhhiye Komisyonu tarafından gündeme getirilmiş⁵¹ ve bu düşünce Sıhhiye Meclisi'ne bildirilerek İstanbul'dan bu konudaki karar beklenmeye başlanmıştı.

Karantina süresinin 10 güne çıkarılması şehirde büyük bir üzüntü ve umutsuzluk doğurmuştu. Bu sırada İzmir'deki konsoloslar valiliğe gelerek, tüccarların bir protesto gösterisinde bulunacaklarını bildirmişlerdi. Konsoloslar ayrıca, ticaretin biraz olsun rahatlaması için kordonun vilayet sınırlarına genişletilmesi fikrini hararetle desteklediklerini de ifade etmişlerdi⁵².

Vaziyet o derece kötüydü ki 10 günlük karantinadan önceleri günde 8-10 vapur işleyen liman artık bomboştur. İstanbul'a gitmek üzere Klazomen'e gidip karantinalarını çıkaran yolcular ise bir vapur gelene kadar birkaç gün de fazladan beklemekteydi. Öte yandan, şehrin iç bölgelerle ulaşımı da durmuş, Kasaba ve Aydın şimendiferleriyle normalde her gün 500'er kadar yolcu İzmir'e, bir o kadarı da İzmir'den iç bölgelere taşınıyorken, bu sayı bir anda 15-20'lere gerilemişti⁵³. Sadece bu rakamlara bakılarak, İzmir'de ticaret gibi yolcu taşımacılığının da büyük ölçüde sekteye uğradığı söylenebilir.

Son derece sıkıntılı geçilen bir aylık dönem, kordonun 12 Temmuz'dan itibaren vilayet geneline genişletilmesiyle önemli ölçüde atlatılmıştır. Böylece, denizden tamamen kesilen ticaretin karayoluyla biraz telâfi edilmesi mümkün olabilmıştır. Gerçekten de kordonun genişletilmesinden sonra İzmir'de ticari nakliyat olağanüstü derecede artmış, mesela Şimendifer idaresince o güne kadar 25-30 vagon kullanılıyorken bu sayı hemen 50'ye çıkarılmıştır⁵⁴. Beliren canlılıkla birlikte, evvelce görülen durgunluk yerine, özlenen bir hareketlilik şehre hâkim olmaya başlamıştı. Artık istasyonlar kalabalıktı ve İzmir köylülerinin renkli elbiselerine hasret çeken esnafın yüzü gülmüş, her köşeyi genel bir memnuniyet hâli sarmıştı⁵⁵. Fakat İzmir hâlâ eski canlılığına ulaşabilmiş değildi. Bu, elbette deniz karantinasının henüz kalkmamış veya süresinin azaltılmamış olmasından kaynaklanıyordu. Bununla birlikte şehrin diğer ahalisi gibi tüccarlar da karantinalarla birlikte yaşamaya ve işlerini yürütmeye alışmış olmalıydılar ki Ağustos başlarında artık günlük 120-150 vagon İzmir'e işlemeye başlamıştı. Tam üzüm ve incir ihracının başladığı 10 Ağustos'ta karantinanın 48 saate indirilmesi ise büyük sevinçle karşılanmıştı⁵⁶. İzmir

⁵¹ BOA, Y.EE.KP, 11/1078.

⁵² Bu arada belirtmek gerekir ki salgının başından itibaren şehirdeki konsoloslar, elbette ticari kaygılarla hastalıkla yakından ilgilenmiş, hatta kendi aralarında düzenli olarak toplanarak, bununla ilgili bir takım kararlar alıp hükümetin uygulamalarına yardımcı olmaya çalışmışlardı. Bkz. BOA, Y.EE.KP, 11/1079. Ayrıca, *Sabah* gazetesinin salgın günlerinde yayınlanan hemen her sayısında bu konuyla ilgili bir habere rastlanabilmektedir.

⁵³ BOA, Y.EE.KP, 11/1079.

⁵⁴ *Sabah*, nr. 3838, s. 2 (21.07.1900).

⁵⁵ *Sabah*, nr. 3839, s. 2 (22.07.1900).

⁵⁶ *Sabah*, nr. 3859, s. 2 (11.08.1900).

bundan sonra, yavaş yavaş eski ticari canlılığına kavuşmaya başlamış; fakat 1901 Mayısına kadar aralıklarla devam eden karantina ve tıbbi muayene uygulamaları, bu açıdan sıkıntı yaşatmayı sürdürmüştür. Nitekim, sonuçta 1900 yılında İzmir'in ithalat hacmi, 1899 yılına göre yüzde kırk civarında düşmüş, 1901 yılında ise 1900 yılına nispetle neredeyse yüzde altmış artış göstermiştir⁵⁷. Salgın İzmir'in dış ticareti gibi iç ticaretini de olumsuz yönde etkilemiş, 1900 yılında buradan diğer Osmanlı limanlarına yapılan ticaret 56,5 milyon lirada kalmıştı. Hâlbuki çoğu vebasız geçilen bir sonraki yıl, bu rakam normale dönerek iki katına çıkmıştır⁵⁸ ki bu durum, vebanın şehrin ekonomisi üzerinde ne denli etkili bir yere sahip olduğunu açıkça izah etmektedir.

1901 İstanbul Vebası

Tarihinde sayısız kereler veba istilalarına maruz kalan İstanbul, 1901 yılının Nisan ayı sonlarından itibaren bunlardan bir yenisi ile karşı karşıya kalmıştı. Salgında ilk olarak, Galata'daki bir makara fabrikasında çalışan bir Rum'un 30 Nisan günü yapılan muayenesinde vebaya yakalandığı tespit edilmişti⁵⁹. Her ne kadar salgının bu vaka ile başladığı kabul edilse de bundan sonra uzun süre yeni bir vebalı görülmemiş, yaklaşık iki ay sonra yine Galata'da, bu defa bir bakkal çırağının hastalığa yakalandığı belirlenmiştir. Salgın, Temmuz başından itibaren İstanbul'un çeşitli yerlerinde kendini göstermeye başlamış, aynı ay içinde 13 yeni hasta ortaya çıkmıştır. Ağustos'ta bu sayı 3'e gerilemiş, Eylül'de 2, Ekim ve Kasım'da da 3'er olmak üzere toplam 26 veba vakası ile neticelenmiştir⁶⁰. 1901 İstanbul vebasının devam ettiği yedi ayda yalnızca 26 hastanın ortaya çıkıp bunlardan 8'inin ölmesi, vebanın bilinen tahribatı dikkate alındığında inanılmaz bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

Salgının İstanbul'daki coğrafi dağılımına bakıldığında; en fazla Galata'da olmak üzere, Pangaltı, Tophane ve Beyoğlu'nda etkili olduğu, Suriçi'nde ise Balat'ta görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu yerleşimlerin, sahil ve sahile yakın mevkilerde bulunması dikkat çekicidir. 8'den 60'a kadar farklı yaş gruplarından vakaların olması ise, vebanın yayılışında yaş faktörünün önemli olmadığını göstermektedir. Fakat, hastalığa maruz kalanların beş tanesinin bayan olup, bunlardan 24 yaşındaki biri hariç hepsinin küçük birer çocuk olduğu anlaşılmaktadır. Salgında, Galata'nın gayrimüslim nüfusunun yoğunluğuyla açıklanabilecek bir durum daha göze çarpmaktadır ki o da hastalığa yakalananların yalnızca 5'inin Müslüman, diğerlerinin de büyük kısmı Rum olmak üzere gayrimüslim olmasıdır. Salgında vebalı ortaya çıkan ev, dükkân, hastane ve fabrika türünden 45 farklı mekân kordon altına alınmış, yalnızca 26 vaka için buralarda toplam 1.204 kişi kordonda

⁵⁷ Mübühâ S. Kütükoğlu, "Osmanlı Dış Ticaretinin Gelişiminde İzmir Limanı ve Gümrüklerin Kontrolü, 1885-1985", *Türkiye Ekonomisinin 100. Yılı ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu*, İzmir 1985, s. 119.

⁵⁸ Mübühâ S. Kütükoğlu, "İzmir Ticaret Odası İstatistiklerine Göre XX. Yüzyıl Başlarında İzmir Ticareti", *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu, Tebliğler*, İzmir 1994, s. 35.

⁵⁹ 2 Mayıs 1901 Tarihli MUSM.

⁶⁰ *Statistique De l'épidémie De Petse De 1901*, Constantinople, 1903, vr. 31-32. Bu eser, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan *Y.EE.d.* 415 numarada kayıtlı bir istatistik defteridir. [Bundan sonra → *İstatistik*]

tutulmuştur⁶¹. Bunun dışında, vebaya yakalandığından şüphelenilen, şehrin çeşitli yerlerinde ikamet eden 45 kişi de vebaya benzer ama veba olmayan hastalıkları iyileşene kadar müşahede altında kalmıştır⁶². Salgında hastalananların tedavisi için yurtdışından ithal edilen veba serumu kullanılmışsa da 14 vebalıya enjekte edilen serumların iyileşmede çok da etkili sonuç verdiği söylenemez. Birçok farklı sebebin de etkili olması beklenen bu tedavi sırasında, serum enjekte edilen kişilerden de ölümlerin olması ya da serumsuz da iyileşebilenlerin bulunması⁶³, böyle bir kanatın oluşmasına yol açmaktadır.

Osmanlı topraklarındaki karantina faaliyetlerinden sorumlu Meclis-i Umur-ı Sıhhiye ile, İstanbul'da şehremininin başkanlığında toplanan Hıfzıssıhha-i Umumi Komisyonu bu salgınla ilgili başlıca karar alma ve uygulama mercileri olmuştur. 1901 vebası sırasında hastalığın yayılmasını engellemek amacıyla alınıp uygulanan önlemlere bakıldığında, genel olarak bunların önceki veba ve kolera salgınlarında uygulanan yöntemlerden pek de farklı olmadığı anlaşılmaktadır. Karantina işlemleri dışında, hastaların ikamet ettiği ev ve işyerleri dezenfekte edilirken, hastaların özel eşyalarıyla yatak yorganları yakılarak imha edilmiştir. Meskenlerin muayenesi için seyyar doktor heyetlerinin teşekkül ettirilmesi⁶⁴ de İstanbul dâhilinde göze çarpan koruyucu sağlık önlemlerinden biriydi. Bunun dışında, artık vebanın farelerle taşındığı çok daha iyi bilindiğinden, Sıhhiye Meclisi memurları, dışarıdan gelen gemilerin rıhtıma yanaştırılmamasına özel bir gayret göstermiştir⁶⁵. Balıkpazarı örneğinde görüldüğü üzere, şehirde toplu fare ölümlerinin olduğu mevkiler Hıfzıssıhha-i Umumi Komisyonu tarafından tespit edilip, daha bir özenle dezenfekte ettirilmiştir⁶⁶. Farelerle ilgili başka bir gelişme de Galata'da dört yeni vakanın belirmesi ve bunların Mısır'dan gelen gemiler vasıtasıyla rıhtıma inen farelerle meydana geldiğinin kesinlik kazanmasıydı. Bu olay, padişahın Sıhhiye Meclisi'nin buna bir çare bulunmasını istemesine yol açmıştı. Nitekim meclis de sıkı bir çalışmayla⁶⁷, ancak salgın bittikten sonra da olsa farelerin itlafıyla ilgili bir talimatname hazırlayarak, ilerleyen günlerde yürürlüğe koymuştur⁶⁸.

Yine farelerle ilgili olarak Mısır'dan İstanbul'a gelen pirinç ve hububatın rıhtıma indirilmesi meselesi, uzun bir süre Osmanlı makamlarını uğraştıran bir konu olmuştur. Bu sırada İngilizler, gemilerin yüklerini boşaltmasına müsaade edilmesi için büyük uğraş vermişler ve sonunda 17 Ağustos'tan itibaren yürürlüğe konulan bir talimatla, sözü edilen gemilerin İskenderiye'de gerekli fare itlafı ve dezenfekte işlemleri yapıldıktan sonra yüklerini İstanbul'a boşaltmalarına izin verilmiştir⁶⁹.

⁶¹ *İstatistik*, vr. 31-32.

⁶² *İstatistik*, vr. 32-34.

⁶³ *İstatistik*, vr. 31-32.

⁶⁴ 9 Temmuz 1901 tarihli MÜSM. Sıhhi temizlik de denen dezenfeksiyon uygulamalarının başında Mondragon, Bonkowski Paşa ve yardımcısı Tabip Binbaşı Hasan Efendi bulunmaktaydı. Bkz. BOA, İrade Hususi [İ.HUS], 89/1319.Ra-45.

⁶⁵ BOA, A.MKT.MHM, 115/174.

⁶⁶ 27 Ağustos 1901 tarihli MÜSM.

⁶⁷ 19 Ekim 1901 tarihli MÜSM.

⁶⁸ Bu talimatname, 1 Ocak 1902 tarihinde hazır hâle getirilmiştir. Bkz. BOA, İrade Sıhhiye [İ.SH], 1319/N.21-2.

⁶⁹ BOA, A.MKT.MHM, 115/174; Y.MTV, 220/199; *İkdam*, nr. 2567, s. 2 (16.08.1901).

O vakitler İstanbul gazeteleri adeta birer sağlık müfettişi edasıyla şehirde görülen sağlığa aykırı durumları haber yaparak ilgili mercileri uyarmaktaydılar. Bu şekilde mahalle aralarındaki birkaç ahır ve mezbanhanın kaldırılması sağlanmış, toplanmayan çöpler toplatılmış, patlamış lağımalar tamir ettirilmiş, yollara çöp ve atık suların dökülmesinin, bunu yapan esnafın ifşa edilmesiyle önüne geçilmiştir. Belediyelerin birkaç sahili yüzme kapaması, bazı fırınlardan çıkan sağlıksız ekmeklerin düzeltilmesi, Yeni Cami civarında bulunan ayak berberleriyle ciğer ve kebabçıların kaldırılması⁷⁰, alınan benzer tedbirler arasında sayılabilir.

1901 İstanbul vebasında yaşanan müşkilattan birisi de vebalı ve şüphelilerin tedavi ve tecrit edileceği yerlerle ilgiliydi. Salgının başlarında şehirde belirlenen ilk vebalılar, Manastırağzı Tahaffuzhanesi'ne sevk edilmişti. Sıhhiye Meclisi'nin yabancı delegeleri, Temmuz ortalarında artan vaka sayısından ürkünce, Şehremaneti'nden şehirde özel veba hastaneleri açılmasını istemiş⁷¹, kısa bir süre sonra da Üsküdar'daki veba hastanesi hizmete hazır hâle getirilmişti. Bununla birlikte, gerek görüldüğünde 4-5 hastanenin daha yapılması tasarlanmış, ama salgının seyrinden dolayı buna gerek kalmamıştı⁷². Nitekim, salgın süresince Suriçi ve haricinde veba hastanesi açılmamıştır. Bu mesele, aylarca Sıhhiye Meclisi tarafından gündemde tutulmasına rağmen, Şehremaneti muhtemelen parasal sıkıntılardan dolayı konuyu geçiştirmiştir⁷³. Öte yandan, 1901 Ekiminde şehirdeki vebalıların Umuryeri Tahaffuzhanesi'ne nakledildiği görülmektedir. Aynı sıralarda artık vebalıların Serviburnu Tahaffuzhanesi'ne taşınacağı, aynı yerde bir laboratuvar kurulacağı ve burada görev yapacak doktorlara zamlı maaş verileceğine dair bir irade çıkmış, hemen ardından da vebalıların ve vebaya yakalandığından şüphelenilen kişilerin Serviburnu Tahaffuzhanesi'ne yatırılmasına başlanmıştı⁷⁴.

Daha önceki bazı salgınlarda da örnekleri görüldüğü üzere, bu sırada bir Avrupalı doktorun uzmanlığından yararlanma yoluna gidilmiş, bu maksatla Hindistan'dan getirtilen İngiliz Dr. Biç, Ağustos ortalarında geldiği İstanbul'da üç ay vazife yapmıştır. Biç'in raporlarında bahsettiği hiçbir şeye dair irade çıkmayıp padişahla da görüşmemiş olması, onun hizmetine iki ay daha devam etmesi istendiğinde, Hindistan'a gitmesi gerektiğini söyleyerek teklifi reddetmesine sebep olmuştur⁷⁵. Bu gelişmeden, Osmanlı sağlık otoritelerinin salgın hastalıklarla mücadelede gereken yeterliliğe sahip olduğu; dahası, bu durumdan o gün de farkında olduğunu sonucu çıkarılabilir.

İstanbul'daki Karantina Uygulamaları:

İlk vakanın tespit edildiği 30 Nisan 1901 tarihinden itibaren, Meclis-i Umur-ı Sıhhiye tarafından İstanbul'dan ayrılacak gemilerin yolcu ve tayfalarının tıbbi muayeneye

⁷⁰ *İkdam*, nr. 2546-2551, s. 2. (26-31 Temmuz 1901); nr. 2571, s. 2 (20.08.1901).

⁷¹ *18 Temmuz 1901 tarihli MUSM*.

⁷² *6 Temmuz 1901 tarihli MUSM*.

⁷³ *6 Ağustos 1901 tarihli MUSM*

⁷⁴ *İstatistik*, vr. 35-36; BOA, Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı [Y.A-HUS], 417/39; DH.MKT. 2504/93, Y.A-HUS, 417/93; *29 Ekim 1901 tarihli MUSM*. 100 hasta kapasiteli bu tesiste, erkek ve kadınlar için ayrı hasta barakalarıyla, mutfak, fırın, eczane ve doktorlar için de özel bir daire bulunmaktaydı.

⁷⁵ BOA, Y.PRK.SH, 11/11; A.MKT.MHM, 597/41. Biç'e 40 lira harcırahla aylık 150 lira maaş verilmiştir.

tabi tutulmasına karar verilmişti. Bu işlem; Marmara Denizi'ne gidenler için Galata'da, Sıhhiye tabibi olmayan Karadeniz limanlarına hareket edenler için ise Kavak'ta yapılacaktı. Sıhhiye tabibi olan Karadeniz'deki limanlara gidenler vardıkları yerde, Akdeniz tarafına gidenler de Çanakkale'de muayeneden geçirilecekti. Ayrıca, Yenikapı'dan hareket eden küçük gemiler için de bir doktor görevlendirilmişti. İstanbul'dan demiryolu ile ayrılanlar ise Tuzla ve Çatalca'da aynı şekilde bir muayeneye tâbi tutulacaklardı⁷⁶. İlk vakadan sonra iki ay kadar başka bir vebalı görülmeyince bu uygulamalardan vazgeçilmiş; ancak 2 Temmuz'dan itibaren Nisan ayındaki tedbirlere geri dönmüştür⁷⁷. Yeni vakalardan sonra 24 Temmuz'dan itibaren de İstanbul'dan çıkanlara yalnızca 48 saat karantina konulmaya başlanmıştır. Bu sırada Büyükçekmece ile Karaburun ve Tuzla ile Şile arası kordon altına alınarak bu hatların içinde kalan yerler “bulaşık” addedilmiştir⁷⁸. Bu uygulamayla, bulaşık sınırlar dâhilinde işleyen gemiler ve karayolunu kullananlar hakkında herhangi bir muamele yapılmayacak olmasından, İstanbul'a yakın ve iktisadi olarak bağlı olan yerlerin zaruri ihtiyaçlarını karşılayabilmelerindeki sıkıntı da ortadan kaldırılmış olmaktadır.

İstanbul'daki ticari faaliyetleri mümkün mertebe rahatlatmak amacıyla, 26 Temmuz günü Sıhhiye Meclisi tarafından bir talimatname yayımlanmıştır. Buna göre; limana gelecek gemilerin şehirle temas etmemeleri ve bu gemilerin yabancı ülke limanlarına vardıklarında bulaşık sayılmamaları için, patentelerinde* şehir ile ilişki kurmadıklarına dair özel bir ifade olması gerektiğinden, Sıhhiye Dairesi tarafından şu işlemler uygulanacaktı: Öncelikle İstanbul'a gelen gemi rıhtıma yanaşmayacak, kaptanlar patente işlemlerini Burhaneddin adlı tebhir dubasına gönderecekleri bir memurla yaptıracaktı. Ayrıca, gemilerden İstanbul'a çıkacak yolcular kıyıda gönderilen özel kayıklarla alınacak ve gemi ile yapılacak haberleşmede görevli olanların eşya ve elbiseleri etüvden geçirilecekti. Gemilerdeki ticari eşya tebhir dubasına çıkarılacak, işçi kullanmak gerekirse bunların da elbiseleri tebhir edilecekti. Bunlardan sonra geminin kaptanından, gemi hareket edeceği vakit, bu işlemlerin yapıldığına dair yazılı ve sözlü beyanat alınıp patenteleri Galata Karantinahanesi tarafından vize ettirilecekti. Bahsedilen işlemi yaptırmak isteyen gemiler gündüzleri pruva direğine bulaşık sancağını asacak, gece ise fener yakacaktı⁷⁹.

Aynı günlerde temiz ve bulaşık yerler arasında gidip gelen küçük gemiler hakkında da bir talimatname hazırlanmıştı. Buna göre; karpuz, kavun taşıyan gemiler yüklerini yalnız Yenikapı'da yükleyip boşaltacaklardı. Temiz yerlerden gelen bu gemiler, sahilden 40-50 metre açıkta demir atacak, sahilden de bunların yanına gidecek kayıklar gemilere 2 metreden fazla yanaşmayıp, karpuz ve kavun kayıktan sandallara atılarak yüklenecekti. Gemilerin sandallarla temas etmemesini denetlemek için de yanlarında sıhhiye gardiyanları bulunacaktı. Bu şekilde küçük kayıklarla hiçbir temasta bulunmayan karpuz gemileri, Yenikapı'daki Sıhhiye tabibi tarafından dışarıdan muayene edilerek temiz pratika alacaktı.

⁷⁶ 2 ve 4 Mayıs 1901 Tarihli MUSM.

⁷⁷ 2 Temmuz 1901 tarihli MUSM.

⁷⁸ BOA, A.MKT.MHM, 597/39.

* Patente; gemilere, hareket ettikleri yerlerin sağlık durumu hakkında, oranın bulaşık veya temiz olduğuna dair verilen tezkiredir.

⁷⁹ BOA, A.MKT.MHM, 597/39.

Gemilerde hasta görülürse veya kıyıya adamlarından birini göndermişlerse, bunlar da bulaşık sayılacak ve tıbbi muameleye tâbi tutulacaklardı. Yine, gemilerin patentleriyle vergileri yanlarına sandalla yanaşacak memura atılacak, bir temas gerçekleşmeyecekti⁸⁰. Bu talimatnameler, Osmanlı Devleti'ndeki karantina uygulamaları tarihinde pek benzeri olmayan bir durumu da beraberinde getiriyordu. Vakıa, veba olan bir şehrin limanına temas etmeden yaklaşmak ve ticari faaliyetlere karantina beklemeksizin devam etmek önemli bir yenilikti. Hâlbuki önceki yıl İzmir için asla böyle bir kolaylık sağlanmamıştı.

Ne var ki sözü edilen uygulamaya geçilmesinden yalnızca üç gün sonra, II. Abdülhamid duruma müdahale etmiş ve Sıhhiye Meclisi'ni baskı altına alarak karantinanın kaldırılmasını ve yine tıbbi muayeneye dönülmesini istemiştir. Bu, mecliste büyük tartışmalara yol açmışsa da sonuçta padişahın isteği gerçekleşmiş ve karantina 27 Temmuz'da kaldırılmıştır⁸¹. Burada da ticareti koruma kaygısı öne çıkmış ve karantina yerine 28 Temmuz'dan itibaren, yine pek eşine rastlanmayan bir durum olarak, İstanbul'dan çıkacak bütün yolcuların elbise ve eşyalarının Galata'da bulunan Burhaneddin tebhir dubasında ve Eminönü rıhtımı üzerinde hazırlanmakta olan mahaldeki etüvden geçirilmesine karar verilmiştir⁸². Ancak Eminönü'ndeki işlemlerin yoğunluk sebebiyle yapılamayacağı kısa zamanda anlaşıldığından, inşasına başlanılan baraka yıkılmış, İstanbul'dan çıkan yolcuların muayenesinin Tuzla, Kavak, Çatalca, Sinop ve Klazomen'deki tahaffuzhanelerinden birinde yapılmasına başlanmıştır. Bir süre böyle geçildikten sonra, 19 Ağustos'ta İstanbul'da 13 gündür veba görülmemesi üzerine tüm sıhhi işlemler kaldırılmış ve *İkdam* gazetesinin ifadesiyle bu durum, "bütün Memalik-i Şahane ahalisi ile ticaret âlemi için son derece memnuniyet verici" olmuştur. Fakat aynı gün yeni bir vaka ile eski tedbirlere geri dönülmüştür⁸³. 4 Eylül'de bunlar da feshedilmiş⁸⁴, 19 Kasım'dan itibaren de tüm karantina önlemleri kaldırılmıştır⁸⁵. Böylelikle Osmanlı başkenti, yedi ay devam eden veba ile, belki ondan daha çok baş ağrıtan karantina işlemlerinden bir kez daha kurtularak olağan hâline dönmüştür.

Sonuç Yerine

Temmuz 1900'da Sıhhiye Meclisi Müfettişi Dr. İstekoli, 300 bin nüfuslu İzmir'de 3 ay içinde ancak 20 vakanın ortaya çıkmasını, hastalığın salgın şeklinde olmadığını açıkça izah eder nitelikte bulmaktaydı. Zaten hastalığın yalnızca alt tabakadan ve sağlık kaidelerine uymayan insanlar arasında görülmesi de bunu teyit etmekteydi. Ona göre bu tür vebanın korkulacak bir tarafı yoktu ve bu, ortalama bir vebaya uygun bir durum değildi. Üç senedir Akdeniz sahilleriyle Mısır ve şimdi de İzmir'de görülen veba bu şekildeydi ve bu sebeple de uygulanan tedbirlerle ilgili bir takım köklü değişiklikler yapmak

⁸⁰ BOA, A.MKT.MHM, 597/39.

⁸¹ BOA, Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği [Y.PRK.TKM], 44/63.

⁸² BOA, A.MKT.MHM, 597/39.

⁸³ *İkdam*, nr. 2571, s. 2 (20.08.1901); 20 Ağustos 1901 tarihli MUSM.

⁸⁴ 3 Eylül 1901 tarihli MUSM.

⁸⁵ 19 Kasım 1901 tarihli MUSM.

gerekmekteydi⁸⁶. Aynı doktor 25 Mayıs 1901 tarihinde İstanbul'daki bir gazetede çıkan makalesinde, vebadan dolayı bulaşık olarak isimlendirilen memleketlerde karantina tesisi artık lüzumsuz bir tedbir olup, bunun ticari faaliyetlere verdiği zarara nazaran kaldırılması önemli bir iştir ve bu fennî delillerle ispat edilmiştir⁸⁷ demektedir. Etkili bir ağızdan çıkan bu sözler, karantina uygulamalarının sorgulanması açısından önemli bir gelişmeydi.

Osmanlı Devleti'nde XX. yüzyıl başlarında karantina usulünün gerekliliği tartışılmaya başlanmış; ancak 1900 salgınında İzmir, karantinanın tüm zorluklarını salgın sonuna kadar yaşamak durumunda kaldığından bunun semeresini görememiştir. Oysa İstanbul, hemen sonraki 1901 salgınında, hazırlanan özel talimatnameler ve bundan önemlisi II. Abdülhamid'in desteğiyle karantinaların sıkıntısını pek de hissetmemiş, salgını nispeten hafif bir uygulama olan tıbbi muayeneye birlikte yaşamıştır. Burada, padişahın İstanbulluların ihtiyaçlarıyla ilgili bir sıkıntı yaşanmasına müsaade etmemesi, durumun biraz da siyasi olduğunu akla getirmektedir. Her ne olursa olsun, uygulamadaki bu gevşemede 'vebanın sirayeti' meselesinin artık iyiden iyiye anlaşılmaya başlamış olmasının da etkisi olmalıdır.

Hastalığın bulaşmasında farelerin rolü, İzmir salgınında tartışılarak benimsenmeye başlanmış, bu hayvanların itlafıyla ilgili bir takım faaliyetlerde de bulunulmuştu. Fakat bu gerçeğin İstanbul'daki salgının sonlarına doğru tam olarak ortaya çıkmasıyla, Sıhhiye Meclisi'nin hazırladığı talimatname başta olmak üzere, son derece faydalı çalışmalar yapılmıştır.

İzmir ve İstanbul örnekleri esas alındığında, XX. yüzyıl başları gibi geç bir dönemde dahi Osmanlı topraklarının her hangi bir yerinde yaşanan salgınlarda, vebanın hâlâ ne denli çarpıcı sonuçlara yol açabildiği ortaya çıkmaktadır. Nitekim aynı dönemde İstanbul ve İzmir dışında, Bağdat, Cidde, Antalya ve İskenderiye'de devam eden vebanın neredeyse yerel, ancak demografik açıdan etkisiz ve sıradan bir hastalık durumuna gelmiş olduğu kabul edilirken, karantinalar nedeniyle hastalığın daha önceki dönemlerdeki benzeven, iktisadi temelli sıkıntılar doğurmaya devam ettiği görülmektedir.

---

⁸⁶ *Sabah*, nr. 3846, s. 2 (29.07.1900).

⁸⁷ *Sabah*, nr. 4147, s. 2 (26.05.1901)